

ВІДТВОРЕННЯ МОВЛЕННЄВОГО ЕТИКЕТУ В УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ ТВОРІВ АНГЛОМОВНОЇ ХУДОЖНЬОЇ ПРОЗИ XIX СТ.

Культурно марковані знаки є відображенням історичної доби, матеріальної та нематеріальної культури певного народу в художньому творі. Мовленнєвий етикет англomовної художньої прози XIX ст. є виразно маркованим. Відтворення його почасти є викликом для перекладача. У статті проаналізовано українські переклади творів того періоду, а саме зіставлено шляхи відтворення мовленнєвого етикету та поведінкових моделей й асоціативного шлейфу.

Ключові слова: переклад, Вікторіанська епоха, концепт, культурно маркований знак, мовленнєвий етикет, асоціативний шлейф.

Юлія Новосад. ВОСПРОИЗВЕДЕНИЕ РЕЧЕВОГО ЭТИКЕТА В УКРАИНСКИХ ПЕРЕВОДАХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ АНГЛОЯЗЫЧНОЙ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ПРОЗЫ XIX В.

Культурно маркированные знаки являются отражением исторической эпохи, материальной и нематериальной культуры определенного народа в художественном произведении. Речевой этикет англоязычной художественной прозы XIX в. определенно маркирован. Воспроизведение его отчасти является вызовом для переводчика. В статье проанализированы украинские переводы произведений того периода, а именно сравнены пути воспроизведения речевого этикета и поведенческих моделей и ассоциативного шлейфа.

Ключевые слова: перевод, Викторианская эпоха, концепт, культурно маркированный знак, речевой этикет, ассоциативный шлейф.

Yuliia Novosad. REPRODUCTION OF SPEECH ETIQUETTE IN THE UKRAINIAN TRANSLATIONS OF ENGLISH LITERARY PROSE OF THE XIX CENTURY

Culturally marked signs reflect the historical era, the material and non-material culture of certain people in literary prose. Speech etiquette of the English literary prose of the nineteenth century is clearly marked. Reproduction of it is in part a translator's challenge. The article analyzes the Ukrainian translations of works of that period. The ways of reproduction of speech etiquette and behavioral models and their associative train.

Keywords: translation, Victorian era, concept, culturally marked sign, speech etiquette, associative train.

Переклад художнього тексту – це відтворення максимально наближеної до вихідної картини світу, яка виражає етнокультурну специфіку соціуму. Здійснюючи переклад тексту, який створювався автором в іншому соціумі і представляє іншу картину світу, перекладач має дослідити особливості, що відрізняють картину світу автора оригінального тексту від його власної, і визначити, як саме такі особливості виражені у тексті твору [13].

Твори часів Вікторіанської епохи у контексті нашого дослідження зацікавили нас найбільше. У творах того періоду яскраво відображено розквіт Англії, письменниками чудово змальовано показові концепти тієї історичної доби. Вікторіанська доба, на відміну від усіх інших історичних епох у Великій Британії, створила найбільшу кількість культурно маркованих знаків, які представляють матеріальну культуру та непередметний світ вікторіанців. Цей факт вмотивовує соціокультурну унікальність Вікторіанства і вимагає свідомих зусиль перекладача, спрямованих на відтворення цієї унікальності.

Протягом ХХ ст. поняття «картина світу» стало одним з центральних у гуманітарних науках, перш за все, у лінгвістиці, філософії, культурології, етнографії. Під терміном «картина світу» у сучасній науці розуміють цілісний образ світу – сукупність ціннісних уявлень людини про світ, які розкривають особливості її світобачення [13].

Для розвитку когнітивістського перекладознавства важливою подією стала поява книги В. Карасика під назвою «Языковой круг: личность, концепты, дискурс», в якій автор визначає і аналізує різновиди картини світу та концептів. Розглядаючи концепти, В. Карасик виділяє образний, логічний (поняттєвий), емоційний, асоціативний та ціннісний (ступінь значущості для індивідууму або соціуму) складники концепту. Для передачі в цільовому тексті етнокультурної специфіки важливою є саме ціннісна картина світу. За визначенням В. Карасика, «ціннісна картина світу – це частина мовної картини світу, яка моделюється у вигляді взаємопов'язаних оцінних суджень, що співвідносяться з юридичними, релігійними, моральними кодексами, загальноприйнятими судженнями здорового глузду, типовими фольклорними та літературними сюжетами» [6, с. 224].

Оскільки концепти у художніх творах виражаються за допомогою культурно маркованих знаків, то ми вирішили дослідити, наскільки масштабне завдання стоїть перед перекладачами, які повинні відтворити асоціативний шлейф у своєму перекладі. У праці Ю. Чалої та Т. Некряч досить детально розглянуто це питання. Т. Некряч подає таке визначення терміна «асоціативний шлейф» – це уся сукупність соціокультурних та історичних асоціацій, які поєднуються з певним поняттям чи концептом у представників відповідної культури на конкретному історичному етапі [9, с. 8].

Мета статті полягає у дослідженні особливостей відтворення мовленнєвого етикету, а також асоціативного шлейфу у перекладах художньої літератури ХІХ ст. Для аналізу ми обрали твори Джейн Остін «Pride and Prejudice» і Шарлотти Бронте «Jane Eyre» та їхні українські переклади «Гордість і упередженість» (перекладач Володимир Горбатько), «Гідність і гонор» (перекладач Тетяна Некряч), «Джейн Ейр» (у перекладі Петра Соколовського та Уляни Григораш).

Переклад літератури часів Вікторіанської епохи є складним завданням, адже перекладач повинен розпізнати соціокультурну інформацію та знайти шляхи інтерпретації її українською мовою. Важливим є розуміння змісту тексту оригіналу, а також екстралінгвістичні знання обох культур. Вікторіанська епоха – період в історії Великої Британії, який хронологічно приблизно збігається і пов'язується з правлінням королеви Великої Британії Вікторії [5].

Доба правління королеви Вікторії у Великій Британії (1837-1901р. р.) є однією з найвиразніше окреслених епох у соціальному, культурному та історико-політичному планах. В уяві британців із цим історичним періодом пов'язуються усталені асоціації, які не завжди виникають у свідомості представників інших культур [9, с. 25]. Час правління королеви Вікторії в Англії настільки вплинув на кожну сферу життя, що це, безумовно, повинно було відбитися і в літературі, і в побуті, і в соціокультурній поведінці та поведінкових моделях вікторіанців. Королева Вікторія втілювала ідеали британського народу: вона вважалася взірцем порядності, нею пишалися. Декларованими принципами епохи Вікторіанства були культ чистої жіночності та священність родинного кола [9, с. 33].

Відомим є вікторіанський кодекс поведінки – це декларація всіх можливих чеснот: працелюбності, пунктуальності, помірності, хазяйновитості. Virізнялися також і правила поведінки між чоловіками та жінками. Наприклад, за столом після обіду залишалися лише чоловіки, щоб викурити сигару і поговорити; жінки ж виходили. Відкриті симпатії були заборонені, а жінка вважалась скомпрометованою, якщо бодай на хвилину залишилася в кімнаті наодинці з чоловіком [2].

Щодо мовленнєвого етикету, то за часів письменниці Джейн Остін він був теж доволі стандартизованим. Наприклад, подружжя при сторонніх звертались один до одного офіційно («містер», «місіс»), щоб не образити моральність присутніх. Залицялися чоловіки шляхом

ведення різноманітних філософських бесід та використовуючи символічні жести. Відверті зізнання у коханні були неприйнятними [2].

Мовленнєвий етикет – це національно-специфічні правила мовленнєвої поведінки, які реалізуються в системі стійких формул і висловів, що рекомендуються для висловлення подяки, прощання тощо в різних ситуаціях ввічливого контакту зі співбесідником, зокрема під час привітання, знайомства, звертання тощо [8, с.110].

У досліджуваних нами творах перекладачі використовували різні підходи до відтворення особливостей мовленнєвого етикету тексту оригіналу. Розгляньмо на прикладах детальніше способи та прийоми відтворення одиниць мовленнєвого етикету.

My dear Mr. Bennet, said his lady to him one day [14, с. 3]. У перекладі В. Горбатька: *Мій дорогоцінний містере Беннет, — якось звернулася дружина до свого чоловіка* [12]... Слово *dear* перекладається шляхом експресивації – нейтральне слово *dear* (дорогий) перекладається стилістично маркованим відповідником *дорогоцінний*. Слово *lady* запропоновано контекстуальний відповідник *дружина*.

Перекладач Т. Некряч: *Любий мій містере Беннет, — одного дня звернулася місіс Беннет до чоловіка* [11, с. 4] підійшла до відтворення мовленнєвого етикету більш нейтрально і стандартно. Тим більше, далі по тексту вона притримувалася обраного варіанту перекладу *dear* – *любий*. Тоді як В. Горбатько використовує ще й *любий, голубе мій*.

But you forget, mamma, said Elizabeth [14, с. 6] – *Але ж не забувайте, мамо, — сказала Елізабет* [12] – у В. Горбатька відповідник *мама* є нейтральним, натомість Т. Некряч обирає лагідне звертання: *Але ви забуваєте, матусю, — промовила Елізабет* [11, с. 8].

Звертання *донька* не вживалося. Містер Беннет звертається до своєї дочки Мері: *a young lady* [14, с.7]. У В. Горбатька – *молода панна* [12]. Хоча тут допущено помилку, а саме плеоназм, адже *панна* – це *молода незаміжня дівчина* [1]. Т. Некряч перекладає *a young lady* як *дівчиця* [11, с. 9] – застарілим, народно-поетичним українським словом. Можливо, на думку перекладачки, використання такої одиниці мало б сприяти наближенню перекладного твору до оригіналу в історично-часовому просторі.

Родинні зв'язки у звертанні демонструвалися, крім традиційних *батько, мати, бабуся, дідусь*, вживанням таких слів на позначення спорідненості, як *брат, сестра, кузен, кузена*:

I am very sensible, madam, of the hardship to my fair cousins [14, с. 65]. Обоє перекладачів зберігають у текстах перекладу ці звичаї звертання: *Я добре свідомий тих великих труднощів, які можуть випасти на долю моїх прекрасних кузин, пані* [12] – засвідчує переклад В. Горбатька. *Я добре розумію, мадам, складну ситуацію моїх чарівних кузин* [11, с. 74] – варіант Т. Некряч.

Характерною рисою перекладу мовленнєвого етикету В. Горбатьком є відтворення етикетних формул *sir* та *madam* суто українськими *пан* та *пані*, що видається нам сумнівним рішенням: *You are too hasty, sir, she cried* [14, с. 107] – *Вам не здається, що ви надто поспішаєте, пане? — скрикнула вона* [12]. В українській мові *пан* має значення *поміщик; той, хто займав привілейоване становище в дореволюційному суспільстві* [1]. Це призводить до одомашнення перекладу, що, на нашу думку, недоцільно. Можливо, перекладач мав на меті передати іронію, з якою Елізабет сказала цю репліку, – в такому випадку інтенція перекладача є успішною. Т. Некряч у таких ситуаціях знову ж таки обирає стандартні відповідники: *Ви надто поспішаєте, сер, — вигукнула Елізабет* [11, с. 119]. З іншого боку, це робить переклад одноманітним, монотонним, який не передає інтонацій та конотацій тексту оригіналу.

Молоді люди у звертаннях один до одного були стриманими і вживали форми *міс* та *містер* разом з прізвищем: *You observed it, Mr. Darcy, I am sure* [14, с. 35] – *А ви, містере Дарсі? Ви ж просто не могли цього не помітити!* [12] – переклад В. Горбатька. *А ви, містере Дарсі, безумовно, помітили все* [11, с. 41] – переклад Т. Некряч. При відтворенні таких форм звертань обоє перекладачів обирають однакову стратегію.

Форми звертань Вікторіанської епохи є ще одним пластом культурно маркованої лексики. Звертання є важливим компонентом мовленнєвої взаємодії членів лінгвокультурної

спільноти. Функції звертання безпосередньо пов'язуються з мовленнєвим етикетом та відбивають ситуативну диференціацію мовленнєвого спілкування. Ця диференціація обов'язково повинна відтворюватися в перекладі. Адже під час читання, натрапляючи на те чи інше звертання, читач зразу уявлятиме собі певних людей, відповідного віку, статусу, суспільного стану, між якими існують певні стосунки. Наприклад, для нас зараз є дивним те, що колись чоловіки одного віку звертались один до одного тільки на прізвище.

Окрему проблему для перекладу становить також вибір між формами другої особи займенників. Адже, як стверджує Т. Некряч, форма займенника могла загострити міжособистісні стосунки, могла прояснити їх. За Вікторіанства конвенційна поведінка й етикетні вимоги були доволі жорсткі і тяжіли до формально-відчужених, які встановлювали дистанцію між людьми [10, с. 78]. Вибір у перекладі **ти** або **ви** не механічне завдання, він потребує творчого «перевтілення» перекладача у своїх героїв. Багато в таких ситуаціях залежить від інтуїтивного чуття перекладача, від його вміння відчути авторський задум [9, с. 144].

Візьмемо за приклад відтворення займенників у розмові Елізабет з батьком: *Are you not diverted? – Oh! Yes. Pray read on* [14, с. 354] – *Я тебе не розсмішив? – Дуже розсмішили. Але, благаю, читайте далі* – переклад Т. Некряч [11, с. 385]. *Хіба ти не потішена? – Так, звичайно. Будь ласка, продовжуй* – переклад В. Горбатька [12].

Ще один приклад із твору Джейн Остін «Pride and Prejudice»: *I hope, my dear, said Mr Bennet to his wife, as they were at breakfast next morning, – that you have ordered a good dinner today, because I have a reason to expect an addition to our family party* [14, с. 60]. У В. Горбатька герої знову звертаються на **ти**: *Сподіваюся, моя люба, – сказав містер Беннет своїй дружині наступного ранку за сніданком, – що на сьогодні ти наказала приготувати добрячий обід, бо я маю підстави очікувати поповнення до нашої родинної компанії* [12]. Натомість Т. Некряч навіть у розмові подружжя між собою використовує займенник **ви**: *Сподіваюся, моя люба, – сказав містер Беннет дружині, коли вони сіли за сніданок наступного ранку, – ви замовили гарний обід на сьогодні, оскільки я маю підстави очікувати доповнення до нашого родинного кола* [11, с. 69]. Вважаємо, що таке перекладацьке рішення Т. Некряч вдалє і «в дусі» Вікторіанства. Адже зовсім не дивує те, що, наприклад, діти звертаються до батьків на **ви**.

У деяких випадках письменники вживають архаїчну форму займенника другої особи однини **thou/thee**. Ця форма може виступати сигналом, індикатором переходу стосунків на інший, інтимніший рівень. А у романі Шарлотти Бронте «Jane Eyre» в епізоді, коли містер Рочестер освідчується Джейн: *I could have sat with thee till morning...*[15] – *Я міг би просидіти тут з тобою до ранку* – варіант перекладача П. Соколовського [3]. *Я б міг просидіти ось так вкупі з тобою аж до ранку, Джейн* – переклад У. Григораш [4, ст. 339].

Це однозначно засвідчує, що їхні стосунки змінилися, адже трохи раніше Рочестер просить Джейн називати його на ім'я: *Say Edward – give me my name – Edward – I will marry you... Then, sir, I will marry, you. – Edward – my little wife! – Dear Edward! – Come to me-come to me entirely now* [15] – тобто він вказує на зміни у їхніх відносинах, що відтворюється за допомогою **ти**, а Джейн продовжує називати його **сер**, що рівнозначне звертанням на **ви**. П. Соколовський вправно відтворює ці психологічні зміни засобами української мови: **Скажіть: Едварде, – звітть мене на ймення – Едварде, я згодна взяти з вами шлюб. – Не з вами, а з тобою, Едварде! Моя маленька дружино! – Любий Едварде! – Ходи до мене, ходи до мене, радість моя!** [3]. Переклад У. Григораш практично не відрізняється в цьому сенсі від перекладу П. Соколовського: **Скажіть: Едварде, – відсьогодні називайте мене так, – Едварде, я згодна одружитися з тобою... Тоді, сер, я вийду за вас заміж. – Не за вас, а за тебе, Едварде! О, моя маленька дружина! – Любий Едварде! – Ходи до мене – тепер ти повністю моя!** [4, с. 338].

У подальшому Джейн уникає говорити Рочестеру **ти**, оскільки для неї значно складніше переступити стосункові умовності, пов'язані з різницею у віці і соціальному становищі. Проте, перебуваючи наодинці зі своїми думками, Джейн могла звертатися до

містера Рочестера на **ти**. Це відчувають обоє перекладачів і відтворюють займенник **you** відповідником **тебе**: *I can keep you in reasonable check now, I reflected; and I don't doubt to be able to do it hereafter: if one expedient loses its virtue, another must be devised* [15] – *Тепер я знаю, як стримувати тебе*, — міркувала я, — і, без сумніву, зможу робити це й надалі, а коли це втратить силу, то знайду інший спосіб – переклад П. Соколовського [3]. Варіант У. Григораш: *Тепер я знаю, як стримувати тебе*, — міркувала я. – *І впевнена, що зможу робити це й надалі, а коли цей засіб перестане діяти, я знайду інший* [4, с. 365].

Загалом, бачимо, що тема є різнобічною і вимагає подальших досліджень, адже англomовний переклад творів XIX ст. не втрачає своєї актуальності, як і самі твори того періоду. Перспективним видається дослідження передачі культурно маркованих знаків у перекладах творів інших періодів як матеріального, так і нематеріального світу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Академічний тлумачний словник української мови в 11 томах. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua>
2. Артемов С. Беспредел приличий // С. Артемов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.vokrugsveta.ru/blogs/sartemov/1684.php>
3. Бронте Шарлотта. Джейн Эйр // Ш. Бронте [пер. з англ. П. Соколовського]. – Режим доступу: <http://book-online.com.ua/read.php?book=1400>
4. Бронте Ш. Джейн Эйр / Ш. Бронте [пер. з англ. У. Григораш]. – К.: ТОВ «Компанія «ВЕЛМАЙТ», 2014. – 607 с.
5. Вікторіанська епоха. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Вікторіанська_епоха
6. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик – М.: Гнозис, 2004. – 390 с.
7. Комов О.В. Гендерний аспект перекладу / О. В. Комов // Актуальні проблеми слов'янської філології. – 2011. – Випуск XXIV. – Ч. 1. – С. 409-416.
8. Мацюк З. Українська мова професійного спілкування: навч. посіб. / З. Мацюк, Н. Станкевич. – К.: Каравела, 2005. – 110 с.
9. Некряч Т. Є. Вікторіанська доба в українському художньому перекладі: монографія / Т. Є. Некряч, Ю. П. Чала. – К.: Кондор, 2013. — 195 с.
10. Некряч Т. Є. Ситуативна асиметрія у перекладі драми як елемент сценічності / Т. Є. Некряч // Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Вип. 89(1). – Кіровоград: КДПУ ім. Володимира Винниченка, 2010. – С.78-83.
11. Остін Дж. Гідність і гонор / Дж. Остін [пер. з англ. Т. Некряч]. – К.: ТОВ «Компанія «ВЕЛМАЙТ», 2014. – 416 с.
12. Остін Дж. Гордість і упередженість / Дж. Остін [пер. з англ. В. Горбатька]. – Режим доступу: <http://www.e-reading.club/book.php?book=1025979>
13. Чала Ю. Реалія і культурно маркований знак: термінологічні аспекти перекладознавства / Ю. Чала // Наукові записки [Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка]. Сер.: Філологічні науки. – 2010. – Вип. 89(1). – С. 122-126. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzs_2010_89%281%29__29
14. Austen Jane. Pride and Prejudice // Jane Austen. – К.: Znannia, 2015. – 382p.
Bronte Charlotte. Jane Eyre / Charlotte Bronte. – Available at: <http://www.literaturepage.com/read/janeeyre.html>

Стаття надійшла до редакції 13.12.2018 р.